

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'373.611

М. І. Степаненко

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛОКАТИВНИХ ПРЕФІКСІВ

У статті схарактеризовано сполучувальний ресурс, значеннєвий потенціал локативних префіксів. Вирізнено, зокрема, три семантичні групи просторових префіксів («місце дії», «напрямок руху», «шлях руху»), установлено семантичну структуру кожного конкретного репрезентанта цих груп, з'ясовано умови формування спектра диференційованих значень. Основну увагу приділено інтерпретуванню безпосередньої префіксально-прийменникової кореляції, що є найважливішим маркером статичної, директивної (лативної, аблативної, лативно-аблативної) або транзитивної семантики. Проаналізовано також внутрішньосистемні зв'язки між префіксами, передусім їхні синонімічні можливості.

Ключові слова: локативні префікси, статична, директивна, транзитивна семантика, прийменникові кореляції, префіксально-прийменникова кореляція, семантична диференціація.

Stepanenko M. Semantic Potential of Locative Prefixes. The article analyses the semantic nature of locative prefixes in the Ukrainian language and reveals their role in the formation of the concrete differentiated meanings. Combinatory potential of the locative prefixes has been described. It has been proved that these prefixes regularly function as components of verbs denoting motion, in particular the directed motion, or a specific physical activity with a dynamic character, or an activity associated with motion. Semantic classification of the locative prefixes has been provided. This classification resembles the semasiological procedure of modelling the semantic structure of a particular word or several lexemes grouped together according to different semantic features and as such it includes several steps. First, the corpus of locative prefixes (о-/об-/обі-, в-/вві-/ві-/у-/уви-, до-/ді-, за-, над-/наді-/надо-, під-/піді-/підо-, при-, від-/віді-/відо-/од-/оді-/-, ви-, з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-, роз-/розі-, про-, пере-) is compiled. Then, three groups of the formants are discriminated: "place of action" [о-/об-, роз-/розі-], "direction of motion" [в-/вві-/ві-/у-/уви-, до-/ді-, за-, над-/наді-/надо-, під-/піді-/підо-, при-, від-/віді-/відо-/од-/оді-/-, ви-, з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-], and "route of the motion" [про-, пере-]. After that, the possible inner semantic relations in the groups are identified, in particular the directive prefixes are classified into lative [від-/віді-/відо-/од-/оді-/-, ви-, з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-], ablative [в-/вві-/ві-/у-/уви-, до-/ді-, за-, під-/піді-/підо-, над-/наді-/надо-/-, при-, роз-/розі-, ви-, від-/віді-/відо-/од-/оді-]. The semantic potential of each of these

morphemes is characterized, mono-, bi- and polysemantic formants are singled out. The main attention is devoted to the interpretation of the correlations between prefixes and prepositions, ascertainment of possible correlative types, explanation of the role of a prefix and its semantically correlative preposition in constructing specific differentiated meanings with the identification of the semes "place of action", "direction of motion: start or finish", and "route of motion". Besides, intersystemic relations between prefixes are traced with the emphasis on the synonymic potential of the prefixes.

Key words: *locative prefixes, static, directive, transitive semantics, prepositional correlates, correlation of prefixes and prepositions, semantic differentiation.*

Вступ

У мовознавстві утрадиційний погляд про префікс як двобічну мовну одиницю. Однак, справедливо зауважує С. Соколова, «досі залишається дискусійним питання самостійності значення префікса, а отже, відповідно і правомірність дослідження семантичної структури префікса, введення його до системи семантичних відношень (полісемія, омонімія, синонімія), створення реєстрів префіксальних значень тощо» [Соколова, 2003: 11].

Метою пропонованої статті є аналіз семантичного потенціалу просторових префіксів, з'ясування їхнього впливу на формування диференційованого типу локативності, установлення механізму корелювання з прийменниками як важливими маркерами локативності.

Порушена в науковій розвідці проблема знайшла своє неоднозначне розв'язання в багатьох лінгвістичних студіях. Ідеться передусім про праці І. Р. Вихованця, В. Г. Войцехівської, К. Г. Городенської, В. В. Грещука, Т. А. Івасишиної, В. С. Ільїна, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалика, Л. М. Полюги, В. М. Русанівського, С. О. Соколової та ін.

Методи й методики дослідження

Специфіка досліджуваного об'єкта зумовила вибір адекватних методів дослідження. На основі описового методу узагальнено спостереження над фактичним матеріалом, здійснено аналіз семантичних типів префіксально-прийменникової кореляції; метод компонентного аналізу дав змогу виокремити лексико-семантичні групи дієслів, які сполучаються з локативними префіксами, з'ясувати роль префікса й семантично узгодженого з ним прийменника у формуванні локативно-статичних, локативно-директивних, локативно-транзитивних диференціальних значень.

Результати та дискусії

Морфеми *о-/об-/обі-*, *в-/вві-/ві-/у-/уві-*, *до-/ді-*, *за-*, *над-/наді-/надо-*, *під-/піді-/підо-*, *при-*, *від-/віді-/відо-/од-/оді-/*, *ви-*, *з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-*, *роз-/розі-*, *про-*, *пере-*, які формують локативно-префіксальну парадигму, зазнають внутрішньої семантичної диференціації, в основі якої лежать різні критерії. Загалом же вона нагадує семасіологічну процедуру моделювання значеннєвої структури окремого слова або об'єднаних за різними семантичними ознаками лексичних одиниць.

Просторові префікси представлені такими основними семантичними різновидами: ті, які позначають місце дії, і ті, які вказують на напрям і шлях руху. Директивні префікси репрезентовані двома значеннєвими типами: «вихідний пункт руху (старт)» та «кінцевий пункт руху (фініш)». Внутрішня семантична диференціація префіксів – це поділ їх на рівні статичності, директивності або транзитивності на моно-, бі- й полісемантичні одиниці, вичленування в окремий тип морфем, які здатні реалізувати лативно-аблативні, лативно-транзитивні, аблативно-транзитивні відношення.

Склад префіксів із семантикою місця дії утворюють морфеми *о-/об-/обі-* та *роз-/розі-*. За першою закріплене значення «поширення дії навколо просторового орієнтира», за другою – «охоплення дією з усіх боків просторового орієнтира». Кожен з аналізованих префіксів наділений своїми синтагматичними можливостями: *о-/об-/обі-* функціонує у складі дієслів руху та просторового переміщення (**оббігти**, **облетіти**, **обвезти**, **обнести**), *роз-/розі-* – у складі дієслів конкретної фізичної дії динамічного характеру (**розікласти**, **розкидати**, **розбризкати**, **розіслати**). Описуваним префіксам, як і будь-яким іншим, притаманний свій тип прийменникової кореляції: морфеми *о-/об-/обі-*, *роз-/розі-* разом із дієсловами, з якими вони сполучаються, програмують прийменники, що вживаються з родовим відмінком й об'єднані інваріантною семантикою «з усіх боків»: *навколо*, *довкола*, *кругом*, *навкруги*, *навкруг*, *довкіл*, *вколо*, *вкруг*, *круг*, *окіл*, *округ* (розм.), *округи* (розм.), *довкруги* (розм.), *довкруз* (розм.), *доокіл* (розм.), напр.: *Вихопивсь він [Яким] у бокові двері і обійшов **кругом** церкви, гадаючи, що наздожене її [Зосю] (І. Нечуй-Левицький); ...Василь по снігу і босоніж **оббіг навколо** Тернопільського ставу (Інтернет-ресурс); Того самого року, коли... космонавт Юрій Гагарін став першою людиною, що **облетіла довкола** Землі, американський астроном Френк Дрейк*

презентував свою жартівливу формулу, за якою можна вирахувати ймовірність першого контакту (Інтернет-ресурс); Сонце сховалося за мурами Ясс, коли козаки, добре повечерявши, покотом **розляглися навколо** вогнищ (Ю. Сорока); Установка інсталяції зайняла чотири дні: близько 400 волонтерів **розіклали навколо** піраміди тисячі десятиметрових смужок із зображенням (Інтернет-ресурс); Та тумани хитаються, Понад селом згущаються, **Розляглися по** полях, Щоб затьмити людям шлях (І. Франко).

Префікс *роз-/розі-* репрезентує також семантику «поширення дії в межах просторового орієнтира», коли входить до структури дієслів конкретної фізичної дії, що має динамічний характер, і корелює з прийменником ПО, який є компонентом прийменниково-відмінкової форми ПО + Nloc, напр.: *Воли їхні сиві розбрелися по зеленому докілью...* (В. Триліс); *Розсілись зорі по чудеснім, безконечнім, Блакитнім просторі...* (С. Воробкевич).

Уже було зауважено, що для префіксів, які вказують на напрямок руху (*в-/вві-/ві-/у-/уві-, до-/ді-, за-, над-/наді-/надо-, під-/піді-/підо-, при-, від-/віді-/відо-/од-/оді-/*, *ви-, з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-*), характерна зорієнтованість на реалізацію аблативних і лативних просторових відношень. Значення «старт» реалізують префікси *від-/віді-/відо-/од-/оді-, ви-, з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-*. Моносемантичністю наділена морфема *від-/віді-/відо-/од-/оді-*. Вона актуалізує семантику «віддалення від об'єкта» в такому її конкретизованому вигляді, як «напрямок руху від крайньої точки локативного орієнтира». Регулярними для цього просторового префікса є функціонування у складі дієслів руху, динамічного переміщення, а також кореляція з однойменним прийменником, що побутує у структурі прийменниково-відмінкової форми ВІД/ОД + Ngen, напр.: *...постаті віддалялися від хати* (Григорій Тютюнник); *Від баштану віддаляється постать* (М. Куліш); *Ми... віддалилися від Черемошу* (І. Муратов); *Він відійшов від дверей* (А. Дімаров); *...[австріяки] відтиснули руських від села* (С. Пушук).

Префікс *з-/зі-/із-/ізі-/с-/іс-* здатний передавати кілька значень аблативності. Типовою для нього є семантика «напрямок руху з поверхні просторового орієнтира». Умови реалізації її – сполучення аналізованого префікса з дієсловами руху, просторового переміщення (*збігти, звалитися, зїхати, скопити, злізти, злетіти, зійти, сповзти, зіскопити, сплигнути, спуститися, стекти, зсипатися, скинути,*

звалити, звезти, звести, скотити, зсадити, зняти, стягти), кореляція з однойменним прийменником, що є компонентом прийменниково-відмінкової форми $3-/3I-/I3 + \text{Ngen}$, напр.: *Сніг... зійшов з землі* (М. Стельмах); *Дівчата з горбів... не сходять* (О. Олесь); *Череда... скотилася з узгір'я* (Б. Лепкий); *Піт скапував з носа* (В. Яворівський).

Префікс $3-/3i-/iz-/izi-/c-/ic-$ експлікує також значення «напряму руху з простору вище від локативного орієнтира», коли сполучається з дієсловами руху і вступає в корелятивні зв'язки з прийменниками $3-\text{НАД} + \text{Ngen}$, $3-\text{ПОНАД} + \text{Ngen}$, напр.: *Той порив... злетів з-над небес* (М. Драй-Хмара).

Найширший семантичний спектр має аблативний префікс *ви-*. Він бере активну участь у структуруванні значення «напряму руху з меж локативного орієнтира». Дієслова з досліджуваним префіксом об'єднуються типовим словотвірним значенням «рух або переміщення когось, чогось із середини назовні». Префікс *ви-*, слушно зауважує Т. П. Засухіна, «вносить просторову семантику в безпрефіксні дієслова руху і в ряд дієслів конкретної фізичної дії», причому «значення руху зсередини назовні є основним, вихідним» для нього (Засухіна, 1991: 49). Тип безпосередньої префіксально-прийменникової кореляції з префіксом *ви-* утворює прийменник $3/3I/I3$ як конститuent прийменниково-відмінкової форми $3/3I/I3 + \text{Ngen}$, напр.: *Оксен вийшов з конюшні* (Григорій Тютюнник); *І вона... вибігла... з хоромини* (В. Малик); *Шиманський вийшов з кузні* (В. Земляк); *...з під'їзду вийшов Гонтар* (Я. Баш). Рідше в корелятивні зв'язки вступають описуваний префікс і прийменник ВІД , що сполучається з генітивною словоформою, напр.: *Що то за молодиця вийшла від нашої Марти?* (Марко Вовчок); *Він вийшов від корів* (О. Маковей). Визначальною особливістю аналізованих синтаксичних конструкцій є те, що в них припредикатну позицію разом із прийменником $\text{ВІД}/\text{ОД}$ заповнюють іменники – назви істот, які репрезентують значення не реально, а метонімічного простору. Пор. подані вище приклади з такими їхніми трансформованими варіантами: *Що то за молодиця вийшла з хати [двору...], де перебуває Марта; Він вийшов із сарая [корівника, загону, загороди], де перебувають корови.*

За безпосередньою участю префікса *ви-* формуються такі значення, як «напряму руху з-за меж просторового орієнтира», «напряму руху з протилежного або зворотного боку вокативного орієнтира».

Роль семантичного маркера в конструкціях із цими семантичними описами разом із префіксом виконує іменник у формі генітива, який сполучається з прийменниками-корелятами 3-ЗА/ІЗ-ЗА + Ngen, 3-ПОЗА + Ngen, напр.: ...**вибігли** вони **з-за** цвинтаря (О. Кобилянська); **Із-за** лісу, **з-за** туману, місяць **впливає**... (Т. Шевченко); **Впливаєш з-за** обрію ти (В. Симоненко); **З-поза** морів **висувається** вечір (Б. Лепкий); **Максим... вийшов з-поза** стола (В. Стефаник).

Складником значеннєвого обсягу префікса *ви-* є семантика «напрямок руху з простору нижче від локативного орієнтира», якщо він сполучається з дієсловами руху, конкретної фізичної дії динамічного характеру й корелює з прийменниками 3-ПІД + Ngen, 3-ПОПІД + Ngen, напр.: Годований **втяг з-під** поли обріза (М. Куліш); ...**із-під** зруйнованих печищ **вилізли**... люди (О. Довженко); **Вилинула** б [я] **з-понад** калини (Укр. нар. пісня); ...**цуценятко висувалося з-понад** її ліктів (М. Семенко).

До можливих компонентів системної багатозначності префікса *ви-*, який функціонує з дієсловами руху, переміщення, уналежнено такий, як «напрямок руху з простору, оточеного локативними орієнтирами». Його реалізують у повному обсязі поряд із префіксом прийменники-кореляти 3-ПОМІЖ/3-ПОМЕЖИ + Ngen, 3-МЕЖИ/3-МІЖ + Ngen, 3-ПРОМІЖ/3-ПРОМЕЖИ + Ngen, призначення яких – указувати «на напрям руху з простору між окремими однорідними предметами» (Войцехівська, 1968: 62), напр.: **Телефоніст вийшов з-поміж** дерев (О. Гончар); **З-поміж** них [кіннотників] **вискочив** Якименко (Р. Купчинський); **Та ось з-між** двох... **хмарок виглянуло**... сонце (В. Бабляк); **Вона... виступила з-проміж**... **дерев** (Ю. Смолич).

Префікс *ви-*, що регулярно сполучається з дієсловами руху та переміщення, семантично узгоджується з прийменниками 3-ПОЗАД + Ngen, 3-ПОЗАДУ + Ngen і конститує диференційоване значення «напрямок руху із заднього боку локативного орієнтира», напр.: **Хлопець вибіг з-позад** хати (С. Воробкевич). Коли ж він перебуває у відношенні безпосередньої кореляції з прийменниками 3-СЕРЕД + Ngen, 3-ПОСЕРЕД + Ngen, то перебирає на себе роль одного з сутнісних носіїв семантики «напрямок руху з умовного центру локативного орієнтира», напр.: **Вийшов з-серед** народу **красень-молодик** (Н. Забіла); ...**висунувся з-посеред** товпи **старий кременний козак** (А. Чайковський).

Для префікса *ви-* можливим є безпосередній корелятивний зв'язок із прийменниками ЗСЕРЕДИНИ / ІЗСЕРЕДИНИ + Ngen, отже, й участь у формуванні директивно-аблативної семантики «напряму руху зсередини локативного орієнтира», напр.: ...**зсередини** [залу]... **вилазив** котрийсь із слабогрудих (А. Головка); ...[він] **висмикнув зсередини** стогу жмут жита (Панас Мирний).

Значення «фініш» репрезентують префікси *в-/вві-/ві-/у-/уви-, до-/ді-, за-, під-/піді-/підо-, над-/наді-/надо-/*, *при-, роз-/розі-, ви-, від-/віді-/відо-/од-/оді-*. Для них, як і для репрезентантів аблативної семантики, типовою є сполучуваність із дієсловами руху, просторового переміщення, рідше – з вербативами конкретної фізичної дії, що має динамічний характер або асоціюється з рухом.

Однозначність властива префіксу *до-*. Він, корелюючи з прийменником ДО, що входить до прийменниково-відмінкової сполуки ДО + Ngen, реалізує семантику «напряму руху до просторового орієнтира без проникнення в нього», напр.: *Хлопець дійшов до церкви* (В. Ёжицький); *Дійшли ми до Синопа* (С. Тудор); ...*вони дійшли до оселі Веремія* (М. Стельмах). Для цього префікса характерні синонімічні зв'язки з префіксами *під-/піді-/підо-, над-/наді-/надо-*, напр.: ...*він підповз до хати* (М. Стельмах); *Пара найкращих гнідих... підкотила до ганку* (В. Малик); *Степан надбіг до воза* (А. Чайковський).

Моносемантичну структуру має префікс *роз-/розі-*. Значення «напряму руху з однієї точки в різні боки просторового орієнтира» реалізується тоді, коли він корелює з прийменниками НА + Nacc, В/У + Nacc, МІЖ / МЕЖИ + Nacc, ПОМІЖ / ПОМЕЖИ + Nacc, ПРОМІЖ / ПРОМЕЖИ + Nacc, напр.: *Петро роззирався на різні боки* (Ю. Мушкетик); *Худоба розтеклась на різні боки* (Панас Мирний); *В різні боки розлетілись орлята* (С. Васильченко); ...*розбігаються дороги в усі кінці світу* (О. Довженко); ...*вітер обтіпував з молодих топольок прижовкле листя і розкидав поміж могил* (Григорій Тютюнник).

Префікс *в-/вві-/ві-/у-/уви-* конституює локативно-директивні значення «напряму руху в межі просторового орієнтира» і «напряму руху в простір, оточений локативними орієнтирами». Реалізуючи перший семантичний опис, він корелює з прийменниками ДО + Ngen, В/У + Nacc, НА + Nacc, ВСЕРЕДИНУ / УСЕРЕДИНУ + Ngen, ВГЛИБ (В ГЛИБ) / УГЛИБ (У ГЛИБ) + Ngen, напр.: *До світлиці вбігла... невістка* (Б. Лепкий); *Студенти ввійшли до залу* (О. Десняк); *У місто*

греки **в**їхали волами (Л. Костенко); ...[Христина] **в**ходила **всередину** вітряка (М. Стельмах); Вона **зайшла на** стадіон (В. Собко). Префікс *в-/вві-/ві-/у-/уві-* в цьому значенні перебуває в синонімічному зв'язку з префіксом *за-*, який також утворює тип безпосередньої кореляції з щойно проаналізованими прийменниками, напр.: *До корівника зайшов* Павло (П. Загребельний); *Продан зайшов до...* корчми (М. Павлик); *Він зайшов у* парк (Ю. Мушкетик); *Уповноважений зайшов усередину* приміщення (В. Стефак). Репрезентуючи друге значення, префікс *в-/вві-/ві-/у-/уві-* семантично узгоджується з прийменниками *МІЖ / МЕЖИ + Ngen*, *ПОМІЖ / ПОМЕЖИ + Ngen*, *ПРОМІЖ / ПРОМЕЖИ + Ngen*, напр.: *Харитя увійшла межі* жита (М. Коцюбинський); *Між* них [мальв] **в**тиснеться вітер-збитошник (Б. Лепкий).

Полісемантичністю наділені лативні префікси *за-*, *під-/піді-/підо-, ви-*. Префікс *за-* експлікує, крім уже проаналізованої семантики «напряму руху в межі локативного орієнтира», значення «напряму руху за протилежний або зворотний бік просторового орієнтира», коли корелює з прийменниками *ЗА + Насс*, *ПОЗА + Насс*, напр.: *Син забіг за* оселю (О. Копиленко); ...[він] **за**ховав люльку **за** ремінь (О. Кобилянська). Семантичне узгодження цього префікса з прийменником *ПІД / ПІДІ / ПІДО + Насс*, *ПОПІД / ПОПІДІ / ПОПІДО + Насс* стає умовою формування лативної семантики «напряму руху в простір нижче від локативного орієнтира», напр.: *Заліз [кіт] з нею під* припічок (В. Яворівський); *Прибульці заховалися понід* столи (Г. Хоткевич). Префікс *за-* здатний репрезентувати й таке значення, як «напряму руху ззовні в межі простору, оточеного локативними орієнтирами». Він функціонує у складі дієслів фізичної дії динамічного характеру (*застрелити, засунути, затиснути*) і корелює з прийменниками *МІЖ/МЕЖИ + Насс*, *ПОМІЖ / ПОМЕЖИ + Насс*, *ПРОМІЖ / ПРОМЕЖ + Насс*, що не втратили генетичного зв'язку з тим лексичним компонентом, від якого утворилися і стали «носієм функційної проміжковості» (Павлова, 1977: 146–147), напр.: *Люди... забігали поміж* городи (О. Гаврилюк), *І... [він] свічку... застромив між* пальці (М. Коцюбинський); *Е мене... затиснула поміж* коліна шаровари (М. Коцюбинський).

Широкий семантичний діапазон має префікс *під-/піді-/підо-*. Про одне з його значень – «напряму руху до просторового орієнтира без проникнення в нього» – ішлося вище. Він може також сигналізувати

про «напря́м руху в прості́р ви́ще відлока́тивного орієнти́ра». Цей тип аблативності реалізується тоді, коли префікс *під-/піді-/підо-* корелює з прийменником НАД / НАДІ / НАДО + Насс, ПОНАД / ПОНАДО + Насс, ВИЩЕ + Ngen, ПОВЕРХ + Ngen, напр.: *Підні́сся він чолом на́д царські́ пірамі́ди* (М. Зеров); *Дишель... підно́сився вгору по́над голо́ву коней* (К. Кобринська); ...[мисли́ва рука] *ви́ще хмар піднесла́ нашу́ мову́* (В. Самійленко); *Ми ви́ще зі́р піднесем́ колоски́* (Д. Павличко). Семантичну структуру розглядуваної морфеми доповнює значення «напря́м руху в передній бі́к локативного орієнти́ра». Його структурують поряд із дієслівним префіксом прийменники ПЕРЕД / ПЕРЕДІ / ПЕРЕДО + Насс, ПОПЕРЕД + Насс, напр.: *Пе́ред ла́нок під'ї́хав ві́з* (У. Самчук).

Неоднорідність щодо значення властива префіксу *ви-*. Один із його семантичних описів – указівка на «напря́м руху за проти́лежний або зворотний бі́к локативного орієнти́ра». Вирізнене значення він реалізує разом із прийменниками ЗА + Насс, ПОЗА + Насс, утворюючи безпосередній тип префіксально-прийменникової кореляції, напр.: *Син за́біг за осе́лю* (О. Копиленко); *Богослов ви́провадив його́ аж за во́рота* (А. Свидницький); *Сонечко спу́скалося за́ гору́* (Панас Мирний). Аналізований префікс репрезентує також семантику «напря́м руху в умовну́ середину́ просторового орієнти́ра». Роль корелята виконують прийменники НАСЕРЕД + Ngen, ПОСЕРЕД + Ngen, напр.: *Вона... насере́д се́ла ви́йде* (Панас Мирний); *Вони... ви́котили ві́з насере́д дво́ру* (Григорій Тютюнник), ...*поети ви́ходять посере́д підви́щення* (В. Підмогильний). Семантичний спектр префікса *ви-* представляють і такі локативно-директивні значення, як «рух до локативного орієнти́ра, який рухається в проти́лежному напра́мі» і «рух в напра́мі перетину́ шляху́ пере́міщення локативного орієнти́ра». Перше з них реалізується за безпосередньою участю прийменників-корелятів НАЗУСТРІЧ, НАВСТРІЧ (розм.), НАВСТРІЧ ДО (розм.), НАСТРІЧУ (розм.), друге – прийменників-корелятів НАПЕРЕРІЗ, НАВПЕРЕЙМИ, напр.: *Ви́ходжу я назу́стріч ві́тру й со́нцю* (В. Яворівський); ... *ви́ходили... пере́купки... на́вперейми́ се́лянам* (Панас Мирний); *На́перері́з демонстра́нтам ви́скочила ма́шина* (Ю. Смолич).

Склад префіксів транзитивної семантики утворюють морфеми *про-* і *пере-*. За префіксом *про-* закріплені такі просторові значення: 1) «шля́х руху́ через́ внутрі́шні ме́жі локативного орієнти́ра»; 2) «шля́х

руху по поверхні, що являє собою якийсь простір»; 3) «шлях руху на незначній віддалі від локативного орієнтира», 4) «шлях руху в напрямі довжини локативного орієнтира»; 5) «шлях руху в напрямі ширини локативного орієнтира». Розряд дієслів, з якими сполучається аналізований формант, репрезентують лексеми на позначення самостійного або несамостійного руху чи переміщення (**проїхати, пробігти, пронестися, прошигнути, проскочити, провести, прокотити**). Реалізуючи перше значення, префікс *про-* корелює з прийменниками ЧЕРЕЗ і КРІЗЬ, напр.: **Пробігли** втікачі **через** городи, соняшники, **через** леваду, гречку (О. Довженко); ...сторож **прошук**утильгав **через** коридор (Ю. Смолич); **Вовк крізь** шпарку **проп**хався до хліва (І. Франко); Вони **пройшли крізь** гори Карпати (У. Самчук). Експлікуючи друге значення, він семантично узгоджується з прийменником ПО, напр.: **По** підвісній рейці **пролетіла** вагонетка (С. Чорнобровець). Умовою для репрезентації третього значення є корелювання префікса *про-* з прийменником МИМО, ПОВЗ, ПОУЗ (діал.), ПОЗ (діал.), ПОПРОЗ (діал.), ПОПРИ (заст.), ПРОЗ (діал.), напр.: **Дикі коні-тарпани... проскакували мимо** Каховки (О. Гончар); **Андрій пройшов мимо** ченця (О. Довженко); **Повз** Черниша **пробіг** Козаков (О. Гончар); ...**повз** вікна **пропливає...** круп жеребця (Григорій Тютюнник); **Ганка... проходила поуз** нього (І. Франко). Четверте й п'яте значення актуалізуються тоді, коли описуваний префікс *про-* корелює з прийменниками ВЗДОВЖ / УЗДОВЖ, ВДОВЖ / УДОВЖ, ВПОДОВЖ / УПОДОВЖ, ВПРОДОВЖ / УПРОДОВЖ, ЗДОВЖ (розм.), ПОДОВШ (діал.), ПОЗДОВЖ (діал.), ПОВЗДОВЖ (діал.), ПОДОВЖ (діал.), ВПРОСТ / УПРОСТ (діал.) і ВПОПЕРЕК / УПОПЕРЕК, ПОПЕРЕК, напр.: **А Умрибори провіз його уздовж** вулиці (М. Стельмах); **Він пройшов уперек** поля (І. Багрянний).

Префікс *пере-* вирізняється моносемантичністю. Як і морфема *про-*, він реалізує семантику «шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира» й корелює з прийменниками ЧЕРЕЗ, КРІЗЬ та ПО, напр.: **Переповзли ми через** натовп (О. Десняк); **Цезар уже перейшов через** гори Альпійські (М. Зеров); **Хлопець перейшов по** сходах на другий бік вулиці (Ю. Смолич). Специфіка префікса *пере-* полягає в тому, що він синхронно може експлікувати або лативно-аблативні, або лативно-транзитивні, аблативно-транзитивні відношення. Найтиповішими його прийменниковими корелятами є такі: – З (ВІД)<–>

В (ДО, НА) або ДО (В/У, НА) <-> ЧЕРЕЗ (КРИЗЬ, ПО), напр.: *Сенцова перевезли з тюрми в лікарню на обстеження* (Інтернет-ресурс); *Влада Марокко **перевезла** сотні мігрантів з розташованих на півночі районів до південних регіонів країни* (Інтернет-ресурс); *Іван з Оленою **перейшли по** вулиці Карла Людвіка аж до Коперника, звернули до «Повітової Січі»* (Інтернет-ресурс); *Вони **перейшли через** поле до огорожі* (Інтернет-ресурс).

Висновки

Отже, префікси локативної орієнтації вирізняються семантичною поліфункційністю. Сполучаючись із неоднорідними стосовно значення дієсловами, іманентною характеристикою яких є динаміка, і вимагаючи вживання відповідних семантично узгоджених з ними прийменників-корелятивів, вони беруть участь у конституюванні того або того диференційованого локативного значення як органічного складника загальних планів змісту «місце дії», «напрямок руху: старт або фініш», «шлях руху».

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі вивчення взаємозв'язків префіксів іншої семантики з прийменниками в процесі змістового наповнення вислову.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Войцехівська В. Г.** Прийменникове керування дієслів з префіксом *ви-*. *Синтаксична будова української мови: (синтаксичні категорії і зв'язки)*. Київ: Наук. думка, 1968. С. 57–66. 2. **Засухина Т. П.** Пространственная семантика предлогов, приставок, падежей в современном русском языке: моногр. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1991. 79 с. 3. **Павлова Р.** Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским языком: моногр. София: Изд-во Болг. АН, 1977. 239 с. 4. **Соколова С. О.** Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові: моногр. Київ: Наук. думка, 2003. 283 с.

REFERENCES

1. **Voitsekhivska, V. H.** (1968). Pryimennykove keruvannia diiesliv z prefiksom vy- [Prepositional government of the verbs with the prefix *vy-*]. *Syntaksychna budova ukrainskoi movy: (syntaksychni katehorii i zviazky)* – *The syntactic structure of the Ukrainian language: (syntactic categories and relations)*, (pp. 57–66). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. **Zasuhina, T. P.** (1991). *Prostranstvennaya semantika predlogov, pristavok, padezhey v sovremennom russkom yazyike* [Space semantics of prepositions, prefixes and cases in the Modern Russian language]. Ufa: Izd-vo Bashkirskogo un-ta [in Russian]. 3. **Pavlova, R.** (1977). *Prostranstvennyie konstruktсии v drevnerusskom yazyike v sopostavlenii s drevnebolgarskim yazyikom : monografiya* [Space constructions in the Old Russian language in comparison with

the Old Bulgarian language: monograph]. Sofiya: Izd-vo Bolg. AN [in Russian]. 4. **Sokolova, S. O.** (2003). *Prefiksalni slovtvir diiesliv u suchasni ukrainskii movi : monohrafiia* [Prefix derivation of verbs in the Modern Ukrainian language: monograph]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна.

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola – Doctor of Philology, Professor, Head of V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; Ostrohradskoho Str. 2, Poltava, 36000, Ukraine.

Надійшла до редакції 30 жовтня 2019 року